

MERÍTÉS ARANY JÁNOS MŰVEINEK PONYVAIRODALMI,
FOLKLÓR ÉS KÖZKÖLTÉSZETI SZÖVEGKAPCSOLATAIBÓL

Arany János műveinek ponyvairodalmi, folklór, közköltészeti kapcsolatainak vizsgálatával a folklorisztikai és az irodalomtörténeti kutatás egyaránt foglalkozott, nagyrészt a művek forrásfeltárását célzó elemzésekben, már a 20. század eleje óta. Az utóbbi évtizedekben azonban – elsősorban Csörsz Rumen István és Szilágyi Márton kutatásainak köszönhetően – megnőtt azon értekezések száma, amelyek célzottan a költő közköltészeti hagyományban való jártasságára mutattak rá.¹ Jelen dolgozat kétféle megközelítésből próbálja vizsgálni Arany János műveinek és a ponyvairodalom szövevényes szövegtengereinek érintkezési pontjait. Elsőként arra a kérdésre keresem a választ, hogy két Arany-mű (*Az ünneprontók* és *A hegedű*) milyen ponyvatermékekkel hozható lazább vagy éppen szorosabb kapcsolatba, és milyen egyezések, különbségek fedezhetők fel az összevetés során, ha egyáltalán kimutatható bármilyen szintű szövegrokonság. Ezt követően egy Thököly Imre életéről szóló ponyvatörténet kompilációs megoldásainak vizsgálatával keresem a kapcsolódásokat különböző Arany-művekhez.

Az ünneprontók

Az ünneprontók című ballada először 1888-ban jelent meg nyomtatásban a *Hátrahagyott Verseik* című kötetben, a kéziratot *Legenda* alcímmel szerepelt és 1877. július 21-i keltezéssel, majd a *Kapcsos könyvben* is ezzel a dátummal jegyezte Arany.² A magyar folklorisztikai szöveganyagban mese- és mondaszövegekkel, hiedelemelbeszélésekkel mutat rokonságot az ünnepnap szentségét táncal megszegő fiatalokról szóló Arany-történet. *Az ünneprontók* típusú

¹ A teljesség igénye nélkül pár tanulmány, amely Aranynek a közköltészeti/populáris hagyománnyal való kapcsolatával foglalkozik: SCHEIBER, 1957, 1996: több tanulmány; MILBACHER, 2000, 139–195.; SZILÁGYI, 2003; 2004; 2005; 2007; 2017a; SZAJBÉLY, 2008, 49–65.; CSÖRSZ, 2009; 2017a; 2017b.

² AJÖM I, 1951, 532. A *Kapcsos könyv* faksimile kiadása online (OSZK Magyar Elektronikus Könyvtár): <http://mek.oszk.hu/00500/00596/html/facsimile/index.html> [letöltés ideje 2018. október 1.].

történetek a történeti, a hiedelem- és az eredetmagyarázó mondák műfaji határán állnak.³ A történetimonda-kutatás a *bűn és bűnhődés* tematikus csoportba sorolja az egyházi ünnepnapra vonatkozó tilalma(ka)t valamilyen formában megszegő ünneprontókról szóló mondákat.⁴ A történetvezetés menetét tekintve ezek a mondák hasonlóságot mutatnak az eredetmagyarázó mondák leggyakoribb szerkezeti képletével: tilalom – megszegés (bűn) – következmény (büntetés) – (esetleg magyarázat).⁵ Az ünnepnap szentségének megszegése különböző formákban történhet (például munka, tánc, kocsmázás, részegeskedés, kártyajáték), általában szerepel egy figyelmeztető szereplő is, majd az intó szavak ellenére folytatott bűnös cselekedetet a mondákban eltérő módokon büntetik: az illetők kővé válnak,⁶ elnyeli őket a föld (elsüllyedés, pokolba süllyedés),⁷ vagy a kifulladásig, megbetegedésig, akár halálig táncolnak (BINDER, 1900; UJVÁRY, 1999). Ezen büntetési formák nemcsak az ünneprontás bűne, hanem például a hűtlenség, az átokmondás vagy a felelőtlen esküdözés következményei is lehetnek.⁸ A tánc bűnként és büntető funkcióban is előfordulhat, függetlenül

³ Ezúton köszönöm Landgraf Ildikó észrevételeit, amelyekkel az ünneprontókról szóló történetek mondai műfajok közötti határhelyzetére felhívta a figyelmemet.

⁴ Vö. DOBOS, 1970, 106.; MAGYAR, 2007, 63–64. Az ünneprontók típus magyar szöveggyománányának tipológiai rendszerezéséről: MAGYAR, 2018a, 47–111. Ehhez a nemzetközi párhuzamokat lásd HORN, 2007; FRENSCHKOWSKI, 2010³; GOLDBERG, 2010³. A történeti és a hiedelemmondák egyes típusainak, illetve tematikus csoportjainak műfaji érintkezéséből adódó problémákra és az ebből fakadó rendszerezési nehézségek kérdéséhez lásd LANDGRAF, 1999, 413–414; MAGYAR, 2018b, 137–145.

⁵ A. Dundes motífémáit az eredetmagyarázó mondák szerkezetére alkalmazta – a menekülés motívum elhagyásával, amely a megmásíthatatlan isteni döntés elfogadásával magyarázható: NAGY, 1988, 114. Vö. Ipolyi Arnold *végzet – átok – bűnsúly – megváltás* négyes tagolásával az *Elsüllyedés, állat-, fa- és kővéválás* tematikánál (IPOLYI, [1854] 1987, 344.).

⁶ A kővé válásról szóló történetekben gyakori, hogy valamilyen eredetmonda típusú bevezetést tartalmaznak. (BINDER, 1900, 25.) A felsorolt büntetési formákon kívül találkozhatunk a kétféjú, kutyafejű gyermek születését az ünnepnapon dolgozó vagy káromkodó szülőkkel magyarázó hiedelemtörténetekkel (DÖMÖTÖR, 1992, 199; N. SZABÓ – ZOMBORI, 2010, 285. 1049. történet).

⁷ A zuhanásról mint bűnbeesésről és büntetésről lásd TÁNCZOS, 2006, 74–89. Továbbá FISCHER, 2014. Egy templomkerülő lányról szóló kötcsei balladában a lányt az ördög a hátán vitte el a pokolba (SEBESTYÉN, 1900, 32–33).

⁸ A teljesség igénye nélkül pár példa: IPOLYI, [1854], 1987, 344.; TOLNAI, 1903, 159–160; VERSÉNYI, 1901, 127, 320. További párhuzamok: a hűtlenség büntetése vagy szerelemföltés jelenik meg a halálra táncoltatott lány balladájában. Vö. OLOSZ (s. a. r.), 2018, 139–146. Ponyvai szerelmi történet, amely kővé válással végződik: *Az ibolya születése, vagy: a kővé vált juhász és nyája* (TATÁR, 1857, 29–37.). A *Rege kunyhója* kötetei megtalálhatók az OSZK-ban (a 4 kolligátum jelzete: 196.637) és 10 kötet a Petőfi Irodalmi Múzeumban (PIM A 8.745/1-10). Szintén ponyvai adalék: *A kővévált büszke legény éneke* (a Bálint Sándor-hagyatékban: N. SZABÓ – ZOMBORI, 2010, 283.). További mondai párhuzamot jelent

a bűn fajtájától, ezért meglehetősen kibővül az Arany-történettel rokonságba hozható folklórszövegek köre. Jelen tanulmány most nem is vállalkozik ezek átfogó ismertetésére, két variáns azonban említendő nagyszalontai vonatkozása miatt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIV. kötetéből. Az egyik elbeszélésben vasárnapon történő munkavégzés, a másikban vasárnapi templomkerülő kocsmázás miatt – különböző jelenségek (táncoló kecskék, dúdoló fény) hatása alá kerülve – kényszerültek táncra a tilalmat szegők (SZENDREY szerk., 1924, 251–252.). A hiedelemmonda-katalógusban a *tabutémák* alá sorolva találjuk az előbb említett egyik nagyszalontai változatot, amelyben egy család vasárnap dolgozni indult, ám három táncoló kecske táncolásra kényszerítette őket (BIHARI, 1980, 311.).⁹ A *tabumonda* „a tilalom létrejöttének okáról tudósít vagy arról számol be, milyen büntetés éri azt, aki a tilalmat megszegi.” (DÖMÖTÖR, 1982).¹⁰ Ilyen jellegű elbeszélés a templomi szertartás ideje alatt történő mulatozásról szóló monda is, amelynek középkori előzményeként a templomkerti vagy temetőkerti táncolás szokása feltételezhető (BALOGH, 1924, 74–75.; 1926; MORVAY, 1951). Rokon jelenségeként említhetők még a szépaszszonyok bódító énekéről szóló hiedelemtörténetek, amelyekben a hang, ének táncra kényszeríti a hallgatóságot (SALAMON, 1987, 102–105.; PÓCS (szerk.), 2012, 171–173.). A nemzetközi mesekatalógus alapján két mesetípus is (ATU 779E* *Dancers of Kolbeck /Tänzersage*;¹¹ ATU 779J* *Breaking the Sabbath*) *Az ünneprontók* történettel mutatnak hasonlóságot. A kölbighi táncosok története Magyarországon is ismeretes volt elsősorban prédikációk exemplumaiként, többek között Taxonyi János erkölcstanító példatárában is szerepelt (KATONA, 1900, 304–309; TÓVAY NAGY, 2011, 354–355.). A *Breaking the Sabbath* (ATU 779J*) típusú vallási vagy legendamesék alatt közölt ünneprontó módok és büntetési formák megegyeznek a magyar ünneprontó mondaként jegyzett variánsokkal (vö. UThER, 2004, I, 438–439.).

hetnek azon történetek, amelyekben a különböző felekezethez tartozók zavarják egymást saját ünnepeik megtartásában, bár itt a büntetés/bűnhődés elem hiányzik. Ezek a *Háborúk, harcok, szabadságharcok* típusba sorolt *vallásháborúk és vallásküzdelmek* altípusába tartoznak. Magyar Zoltán kétféle változatot is közöl: amikor boronahenger húzásával reformátusok zavarják a katolikusokat, majd viszont (MAGYAR, 2017, 90, 95.).

⁹ Emellett az „*Egyéb meg nem nevezett tudományos ember*” kategóriában közöl egy szöveget, amelyben a tilalom megszegéséért táncolással bűnhődnek a tudós ember varázskönyvébe betekintő családtagok (BIHARI, 1980, 118.).

¹⁰ A tabumondák között is többféle ünneprontásról szóló történet található. Dömötör Tekla például a maszkos alakoskodás jelenléte alapján csoportosította az aetiológiai jellegű munkatilalmakról szóló tabumondákat (DÖMÖTÖR, 1974, 68–75.).

¹¹ Külföldi prédikációs szövegeket és mondapárhuzamokat is idéz: BINDER, 1900.; UThER, 2004, I, 436–437.; BREDNICH, 2010³, 201–204.; SCHNEIDER, 2010. Vö. Az Othbertus-anekdotaként elterjedt történettel (BALOGH, 1924, 72–74.).

Arany János kortársait is megihlették a bűn és bűnhődés típusú mondák. Tompa Mihály több regét is írt a templomkerülők (*Az ünneprontók*, 1845), esküdözők, átkozódók (*Sülyedés*, 1845), és a halott szüleikről meg nem emlékezők¹² (*A légkő*, 1851) bűnhődéséről (kövé válás, föld alá süllyedés vagy égi csapás, légkő).¹³ Kisfaludy Károly *Karácsonéj* (1830) című munkájának Aranyéval való párhuzamos olvasásának lehetőségét Csörsz Rumen István vetette fel (CSÖRSZ, 2017, 445–447.).¹⁴ A történetben a Halál jön el az úrfiért több bűne miatt is (karácsony ünnepének megvetése, halott meggyalázása, mértéktelen ivászat,¹⁵ tánc miseidőben).

Arany János művének lehetséges ponyvairodalmi kapcsolataira meglehetősen korán rámutatott az ünneprontók témakörének gazdag szakirodalma (KATONA, 1900, 297–304.; ZLINSZKY, 1900, 282–286.). Zlinszky Aladár közölt egy ponyvaszöveg-átírást a *Nóták a helytelen és zabolátlan tántzolókról* című ponyváról, amely Majláth Bélától¹⁶ jutott hozzá (ZLINSZKY, 1900). A ponyvafüzetet Szilágyi István adta kölcsön Aranyinak, majd Majláthnak is ő mutatta meg. Feltételezések szerint a Szilágyi-hagyatékban lehet ez a ponyvafüzet.¹⁷ A *Nóták* szövegével teljesen egyező ponyvatörténet *Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog, valamely zabolátlan tántzolókról, kiket az Úr Isten ebben az 1753. esztendőben Virim Cseh-Országi Városban meg-büntetett, másoknak meg-intésére és példájára elő-adatott* címmel is megjelent, ennek egy 1764-ben kiadott változatát Katona Lajos közölte (KATONA, 1900, 298–302.).¹⁸ Pogány Péter a

¹² Az elhunytakra való megemlékezés (gyászünnep) is tekinthető az ünnep egy fajtájának.

¹³ Tompa *Verespatak* (1845) című regéje említhető még, mint távolabbi párhuzam, ebben a költő a bánya szelleme bosszúállását meséli el az éjjel-nappal kincsre áhítózó bányászokon. A bányarémmel kapcsolatos hiedelmekről lásd VERSÉNYI, 1890.

¹⁴ Kisfaludy *Karácsonéj* és Arany János *Bor vitéz* című verseinek kapcsolódásairól lásd SZILÁGYI, 2017b.

¹⁵ „Bujdosik a tölt pohár, / És szilaj kedv- s tombolásban / Nincs sem mérték, sem háttár” – Kisfaludy is a bujdosó pohár képével érzékelteti a mértéktelen ivászatot. Lásd alább Arany *A hegedű* című költeményénél idézett késmárki bordalt („Ez a pohár bujdosik, / kézről-kézre adatik”).

¹⁶ Majláth Béla (1831–1900): 1879-től az Országos Széchényi Könyvtár múzeumőre, kéziratban maradt a ponyváról gyűjtött mintegy 5000 darabnyi cédulajegyzete (SZINNYEI, 1902, 374.).

¹⁷ ZLINSZKY, 1900, 283. A szöveg évszám nélkül szerepel, s eddig nem sikerült a nyomára akadni. Pogány Péter a 19. század elejére valószínűsíti a fametszet alapján (POGÁNY, 1978, 84–85.).

¹⁸ Fellelhető példányok: 1763. FSzEK Bp. Gyűjtemény Ritkaságok Gyűjt. 09/6530; [1753?], OSZK 187.297/5. Ezen kívül Scheiber Sándornak tudomása volt egy ponyvafüzetéről a Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospataki Nagykönyvtárában (1764) M.M.33. jelzettel (SCHEIBER, 1996, 538. 16. lábjegyzet). Ugyanő a Gáti István *Második József a máramarosi éhségben* című munkájában leírt egész éjszakai vigadozást is említi, mint lehetséges olvasmányélményt (SCHEIBER, 1996, 537.). A kolozsvári Akadémiai

ponyvatörténet előzményének egy német *Tékozló fiú*-iskoladráma elején vagy végén elmondott verset feltételez.¹⁹ A Bálint Sándor-hagyaték is őriz egy szabadkai kiadású ponyvát *A helytelen és zabolátlan tánczoló, mellyhez a lakodalmi és Kána-Mennyegző-bélieknek énekei kapcsolattak* címmel,²⁰ amelynek áttekintésére jelenleg nem volt mód, ezért csak a fent említett ponyvát vetem össze az Arany-balladával.

Az ünneprontók és Egy rettenetes iszonyú... című ponyva összehasonlítása

	<i>Az ünneprontók</i>	<i>Egy rettenetes iszonyú...</i> <i>Nóták a helytelen...</i> (ZLINSZKY 1900, 284–285.)
ünnepnap	pünkösöd	vasárnap farsang farkán
helyszín	–	Vírim
ünneprontás módja	templom helyett kocsmázás: ivás, tánc	
zene	duda	vonós (hegedű?)
figyelmeztetés	ördög muzsikus	kocsmáros
menekülés	–	4 lány
halálba vivő táncolás kiváltó oka	kényszerítő erejű zene	szülői átok
halál „módja”	táncforgatag kering a pokol tüzes fenekéig	sebesülések, eltűnések a folyamatos táncolás közben

A fenti táblázatos összevetés is jól mutatja, hogy mindkét történet a *tilalom – megszegés – büntetés* történetészvési irányt mutatja. Arany és a ponyva szövege is egy ünnepnap helytelen megüléséről szól, a templomi misén / istentiszteleten való részvétel helyett a fiatalok kocsmái mulatozását (ivászat, táncolás) írják le. Mindkettőben szerepel a *figyelmeztetés* motívuma is, ám mindhiába, mert a fiatalok nem törődnek az intéssel, és ezért megállás nélküli táncolással bűnhődnek. A ponyvatörténet a kölbigki történethez hasonlóan még egy *átkot* is tartalmaz, amely a végső tanulság levonásánál is hangsúlyos lesz („*Rút tántzokért érdemlették, eztet büntetésül vették, szüléiket nem tisztelték, mit akartak azt mivélték. /Azért édes gyermekeim, jól éljetez szerelmesim*”

Könyvár is őriz egy példányt (1757) R 121115 jelzett alatt, amely korábban a Kolozsvári Református Kollégium tulajdonában volt. Ez utóbbi adatra Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmem, segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ A 26 strófás katolikus énekgyűjteményben talált vers kéziratának pár versszakos fordítását is adja. A német verset Erneyi József és Karsai Géza által kiadott *Német népi színjátékok* (I–II, Bp., 1932–38.) című munkája alapján közli.

²⁰ A kiadás adatai: Szabadka, Bittermann Károly, 1867. N. SZABÓ-ZOMBORI, 2010, 339. 1349. tétel. Vö. MORVAY, 1951, 74.

tisztelleyétek Atyátokat betsüljétek Anyátokat.”),²¹ amíg Aranynál az Isten ellen való vétkezésben a bűnös saját bűne súlya alatt vezekel, átok nem hangzik el. A költő elhagyja az oltáriszentséggel megjelenő papot, amelyet Balogh József Arany tudatos „lutheranizálásával” magyaráz (BALOGH, 1924, 76.). Arany továbbá a ponyvatörténettel ellentétben *menekülést* sem hagy a bűn következménye előtt, aki bűnbe esett, annak táncolnia kell a végsőkéig. Aranynál megjelenik a kényszerítő erejű zenéjével a pokolba vivő ördögi muzsikus alakja (a nemzetközi párhuzamok némelyikében is előfordul, lásd KATONA, 1899; BINDER, 1900, 23.), amely vélekedésem szerint a 16–17. századi latin és magyar prédikációk nyelvhasználatával hozható rokonságba, illusztrálva Lutz Röhrich azon megállapítását, hogy a középkori keresztény prédikációk elbeszéléseinek közvetlen hatása figyelhető meg a népmondákban (RÖHRICH, 1966, 213). Ezen feltevésem igazolására az alábbiakban rövid áttekintést szeretnék adni, hogy miként jelenik meg az ördög alakja a táncjal kapcsolatban a magyar prédikációk nyelvhasználatában.

Az ördög tojta tánc

A tánc motívumának vizsgálata a 16–17 századi latin és magyar nyelvű prédikációkban az utóbbi években művelődéstörténeti (tánc-történeti), egyháztörténeti és irodalomtörténeti megközelítésekben is megtörtént (CSORBA, 2001; 2008; TÓVAY NAGY, 2004; BÁRCZI, 2007, 413–445.; KAVECSÁNSZKI, 2010). A legtöbb latin és magyar nyelvű prédikáció a tánc ördögtől való származtatásának kifejtéséhez Aranyszájú Szent János (Chrysostomus) – „*Ahol tánc/ugrás van, ott az ördög.*” – mondatát veszi kiindulópontnak.²² Temesvári Pelbárt *Keresztelő Szent János lefejezésének ünnepére írott beszédében* (PA, 1502)²³ Wilhelmus Lugduniensist is idézi: „*A tánc olyan kör, amelynek középpontja az ördög.*” (BÁRCZI, 2007, 415.). Majd az *Ötvenedvasárnapi III. beszédében* (ti. a szenvedő Krisztus megbántásáról és a hiú örömeik által és ezek büntetéséről, TH 1498)²⁴ Szent Ágostont idézi: „*Mindegyik ugrás, amely a táncban*

²¹ EGY RETTENETES ISZONYÚ [1753], [7-8]. OSZK 187.297/5 (5. történet).

²² A prédikátorok táncellenes érveiről készült összefoglaló táblázat: TÓVAY NAGY, 2004, 228–236.; később szintén közli BÁRCZI, 2007. Tóvay Nagy Péter Bárczi Ildikó prédikációfordításait használta fel, a latin prédikációszövegek magyar nyelvű fordításait én is onnan idézem.

²³ PA, 1502 = Pelbartus de Themeswar: Sermones Pomerii de sanctis II. [Pars aestivalis]. Augsburg, 1502. RMK III. 104.

²⁴ TH, 1498 = Pelbartus de Themeswar: Sermones Pomerii de tempore I. [Pars hiemalis]. Hagenau, 1498. Bibl. nat. Inc. 1042.

van, ugrás a Pokol fenekére.” (TÓVAY NAGY, 2004, 212.). Laskai Osvát *Biga salutis* (Az üdvösség szekere) című munkájában szintén ír arról, hogy a tánc ünnepnapokon tiltott cselekedet, vasárnapon halálos bűn (ezt a 13. században élt Richardus szerzetesre hivatkozva teszi), majd a jóra való tánc feltételeit is felsorolja, végül Werner Rolewinck *Fasciculus temporumára* (1474) hivatkozva leír egy történetet 1014-ből egy szászországi faluból, ahol karácsony vigíliáján a templom temetőjében táncolt tucatnyi embert a pap egy évig tartó táncolással büntetett a mise megzavarása miatt (BÁRCZI, 2007, 429–430.).²⁵ Pázmány Péter is hasonlóképp vélekedik, mint elődei (*Mint kel a keresztyén leányt nevelni*): „a táncz nem egyéb, hanem [...] ördögnek mulatságos játéka és pokolra vivő eszköze” (BÁRCZI, 2007, 439.).²⁶

A protestáns prédikátorok írásai közül már célzottan tánc ellen írt munkákat is találunk. Debreceni vonatkozása miatt jelen tanulmány három feddő beszédből hoz példákat. A tánc ellen leggyakrabban a testi élvezet, paráznaság, bujalkodás, idő elvesztegetése (hiábavalóság), pogány szokás érveket sorakoztatják a beszédek bibliai idézetekkel is megerősítve azokat.²⁷ Gyulai T. Mihály²⁸ *Fertelmeskedő, s bujalkodó tancz jutalma, az az olyan idvességes lelki tanítás, mellyben a tánczolás micsodás vétek légyen Isten ellen bőségesen meg-tanítatik...* (1681)²⁹ című beszédében a táncolási kedvet az ördög munkájának tartja, amely Isten előtt „olyan rut, és utálatos bujalkodás [...], hogy azt el nem szenvedheti, büntetlen sem hagyhattya, hanem az ellen lévő haragját idő jártában a Tánczolókra ki önti.”³⁰ A tánc „az ördögtől ragadot a’ Pogányokra, rullok a’ bálvány imádokra, a’ bálvány imádokrul ragadot mi reánk, és nem a’ Christusrul”, „mert a’ Tánczoló, bujalkodó, fajtalanoc, ördög nec, paráznaságnac, s’e’ világi gyönyörüseg nec kedveert tánczolnac.”³¹ [Kiemelés Ch. J.] A lakodalmak táncmultságai is különösen tiltottak, és mindenféle hangszeren (hegedű, lant, síp, dob) való játszás és azokra való vigadozás sem kívánatos. Gyulai a buja

²⁵ Vö. a kölbígyi történettel.

²⁶ Lásd még később Simon Máté katolikus pap *A tántzbeli multságokról tíz prédikációk* (Vác, 1800) munkáját.

²⁷ Például az aranyborjú története: II Mózes 32, különösen a 6. vers; Ezékiel 25, 6-7; Ámós 6, 5-7; Sofóniás 1, 9; Keresztelő János halála: Márk 6, 21-24; János 8, 44; Galátzia 5, 21. Az igehelyek a Károli-féle Biblia szerint idézettek.

²⁸ Gyulai T. Mihály (?): református lelkész, Debrecenben tanult, itt 1672-ben lett togatus, majd Biharnagybajomban volt rektor. 1681–1683 között Tiszadobon szolgált. Másik nyomtatásban megjelent beszéde a *Világ Harangja* 1683-ból (SZINNYEI, 1896; ZOVÁNYI 1977³, 235.).

²⁹ OSZK RMK I. 1255. Az OSZK Digitális Könyvtárban is olvasható.

³⁰ GYULAI 1681, B, Tudomány felvezetése. Oldalszámok hiányában a kötetben (nagyjából kétoldalanként) feltüntetett lapalji fólió/levél jelölésekre hivatkozom.

³¹ GYULAI 1681, C (IV).; Első haszon: oktatás vagy tanítás (I).

táncban résztvevőknek meglehetősen szigorú penitenciát írta elő: a hegedűk kettévágása és fűzfákra függesztése (Zsoltárok 137, 2), a zenészek is lábuknál fogva akasztassanak a hegedűk mellé (II Sámuel 21, 9), a táncosokat pedig vassal a földhöz szegezzék (IV Mózes 25, 8). Lelkipásztortársait is erősen inti, hogy akik nem szólnak a tánc ellen, tartván az emberek haragjától, azoknak „a' kénköves tó jutalmok leszén.” (Jelenések 21, 8).³² Pathai János³³ művének már az alcíme is beszédes: *Táncz felbonczolása. Az az Oly együgyü Praedicállás, melyben hogy a Pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, Pokla töltésere, az ő tojta Táncznel nem lehet [...].* Ő is az ördög munkájának, koholmányának tartja a táncot (a „bujja tánczolás rendeltetik, ott az ördög együt tánczol a Tánczolókkal.” – PATHAI, 1683, 7.), művének több szakasza is szó szerint egyezik Gyulai szövegével. Új elem nála, hogy az egyházi íróktól tizenkétféle tánc elnevezést sorol, ilyeneket, mint „ördög ballangja”, „sátán munkája”, „lélek hóhérja”, „Lucifer ajándéka” vagy „boszorkány korcsolya” (PATHAI, 1683, 8.). Továbbá idéz a hegyaljai városok egyikében megeseett tanulságos történetet „egy deli termetű kurva szabású aszszonyról”, akivel oly sokat táncoltak az udvari emberek, hogy ott helyben meghalt (PATHAI, 1683, [48.] C [V]). Arra a kérdésre, hogy „Mikeppen kellenec a Tánczosokat megzabolázni?”, ő sem válaszol kíméletesen: „1. A' Tánczra edesdeden hitegető musikakat kellenék kezezbül ki-ütni. 2. Ezt az Pokol uttyát, egyenető hegedűsöket, lantosokat, Dudásokat, és síposokat, a' Tánczosokkal edgyütt Rabotánac helyében kellenék rekeszteni, csak száraz kenyérrel s' vizzel táplalgatván, erőssen kellenéc dolgoztatni és ugy kellenék velek fogadást tétetni” (PATHAI, 1683, 37.). Szentpéteri István³⁴ is kortársaihoz hasonlóan vélekedik (*Táncz pestise*): „Mert ördög tojta, ördög

³² GYULAI 1681, D2. A táncot javallók ellenvetési és azokra való feleletek III. szakasz.

³³ Pathai (Baracsi) János: (Dunapataj, 1623 – Dunapataj, 1729) református püspök. Tanult és tanított is a debreceni kollégiumban. Kecskeméten rektor volt (1650k). Több helyen szolgált: Alsónémediben, 1684-től Kunszentmiklóson, 1695 tájától Dunapatajon, 1704-től Cegléden, 1708-tól Ráckeven, 1711-től Dömsödön. 1725-ben felhagyott a papsággal. A pesti egyházmegyének (1675k.–1684) esperese, az alsódunamelléki egyházkerületnek (1691–1729) püspöke volt (SZINNYEI, 1905; ZOVÁNYI 1977³, 461–462.).

³⁴ Szentpéteri (Sajószentpéteri) István (Sajószentpéter, 1655 – Szalacs,? 1730?) református lelkész. Debrecenben tanult, majd Kecskeméten volt rektor (1676), tanult az odera-frankfurti egyetemen is. Lelkészi szolgálatait Türkevén (1679), Hajdúnánáson (1686), Újcsanáloson (1690), Büdszentmihályon (1691), majd Nádudvaron (1711–12) és Tiszalökön végezte. Művei: *De aeterna hominum electione.* (Oderafrankfurt, 1677) *De sorte piorum in via.* (Uo. 1678) *Izrael szekerei és lovagjai.* (Debrecen, 1691) *Tánc pestise.* (Uo. 1697) *Hangos trombita..., melyben a felséges Istennek a részegeskedésnek megbüntetésében kitetsző bírói igazsága... világ eleibe terjesztetik.* (Uo. 1698) *Ördög szigonya... az istenkáromlást öldöklő tanítás.* (Uo. 1699), *Ördög szára bordája* (1712–13). Gyászverset írt Köleséri Sámuel (1683) és Szenczi A. Pál (1691) halálára (SZINNYEI, 1909; ZOVÁNYI, 1977³, 594.; CSORBA, 2008).

*ülté, ördög költötte a' Tánctot elsőben, ő találmánya, ő munkája; hogy a' bünt ezáltal megszaporíthatná. A' ki azért Tánctzol az ördögtül vagyon. Az az ördögöt követi úgy mint lator fiú az ag-eb attyát. Lásd mind a' kettőt, Jan 3: V. 8.*³⁵ A pokolra, kárhozatba vivő tánc a részegség „gyümölcse vagy útítarsa”, amelyről szintén írt feddő beszédet (*Hangos trombita*, 1698). Később a dohányzás (*Ördög szára bordája*) és káromkodás (*Ördög szigonnya*, 1699) ördögi kísértése ellenében is született írása. Szentpéteri „*a' Tántzolóknak illetlen és vétkes magok viselését jobban és világosban annál le nem írhatom*”³⁶ felvezetéssel egy részletet idéz egy hosszabb, ötvennyolc strófás műből, amelyet később Pathai Jánosnak tulajdonítottak (1683). Pathai verse hasonlóan épül fel tartalmilag, mint a fent említett prédikációk (például idézi az egyházatyák véleményét), és a táncot egy „ördög tójta”, „ördögtől fajzott” „rusnya disznóság”-ként emlegeti (PATHAI, 1986, 448, 450.). A versnek több (kéziratos) változata is akadt: a Körmendi-kódexben vagy *Görcsös bot, mellyel amaz emberi formát viselő, de az ugrásban és tánczolásban bakokat és gödölyéket követő nyáladékoknak delczeges háta megigazíttatik és az ugrásban levő undoksága leiratik* címmel egy pápai levéltár által őrzött kézíraton.³⁷

A vallási vitairodalom és a prédikációk mellett a hatósági rendeletek (statútumok) is hírt adhatnak az elvárt és a gyakorlati szokásrendről, így a táncilalmakról is (MAÁ CZ, 1952; TAKÁ TS, 1961), ám jelen tanulmány keretei között most nincs lehetőség ezek ismertetésére.³⁸

A fenti pár példa is jól érzékelteti a tánc ördöggel és a pokolba sülyedéssel kapcsolatos képzetének prédikációs előzményeit.³⁹ Hogy vajon Arany János kezében is jártak-e ezek vagy hasonló témájú művek, meglehet, mindenesetre a puritán Debrecen szellemi örökségének a részesei.

³⁵ SZENTPÉTERI, 1697, Haszon rész, IV. C3. Ezúton szeretném megköszönni az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára munkatársainak és Dr. Farkas Gábor osztályvezető úrnak, hogy hozzáférést biztosított a nyomtatványhoz. (OSZK RMK I. 1501.)

³⁶ SZENTPÉTERI, 1697, B4. Okai IX. szakasz.

³⁷ Lásd a jegyzetanyagot az RMKT XVII/ 11-ben a szöveg változataihoz (PATHAI, 1986, 843–844.).

³⁸ Ugyanígy a *temetői tánc* szokáskörét sem érintem.

³⁹ Vö. *Az ünneprontók* utolsó versszaka (ARANY, 2003b, 445.): „[...] S mint szél ha forogva ragad port: / Ugy táncol el, egy bős harci-zenére, / (Mondják, a pokol tüzes fenekére) / Az egész örjngő csoport.”

Arany János ördögábrázolása⁴⁰

Az *ünneprontók*ban ábrázolt ördög figurája („csúf szőrös öreg”, „Füle táján két kis szarva gidának, / – Mintha neki volna szarva magának”, „kénkő fojtó szaga terjedez el”) a 19. századra letisztult sematikus – általában kecskeszarvval, farkokkal, patával ábrázolt – ördöggéppel azonos (IPOLYI [1854] 1987, 48–50; DÖMÖTÖR, 1986). Arany János más műveiben is megjelenik az ördög, hol csak mint a kísértő: a bornak (*Daliás idők: Toldi szerelmének első dolgozata* VI. ének, 24. vsz.; *Toldi szerelme* V. ének, 100. vsz.) és a hírnévnek ördöge (*Az elveszett alkotmány*, VI. ének), hol mint az érzékeket megcsaló gonosz (*Az elveszett alkotmány*, II. ének; IV. ének, VII. ének). A kénkőszag – a pokol vagy az ördög attribútumaként – mint sejtető elem tűnik fel *Az ünneprontók*ban: „Éjfélthogy üt a toronyóra közel, / Kénkő fojtó szaga terjedez el;” (ARANY, 2003b, 445.), a *Hatvani* című versében:⁴¹ „Egy pillanat... kénkőszag érzik, / Hová lett a kísértő? nézik: / Hült helye a tanári széken, / Maga?... tán már pokolfenéken.” (ARANY, 2003c, I, 307.) és *A dévaványai juhbehajtásban* is: „Ha százezer kan ördögnek / Ordít kénkőves szája.” (ARANY, 2003c, I, 14.) *Az ünneprontók*ban ez párosul azzal, hogy (a kísértetek órájának tartott) éjfélkor érződik a bűzös szag. A „belebújik az ördög” mondás képszerű (*Toldi* V. ének, 7. vsz.) és tényszerű változatát (*A Jóka ördöge*) is megéneklí. *A Jóka ördögében*⁴² lókörmökkel, szarvval és farkokkal ábrázolt púpos, gyapjas, félig ősz, félig fekete hajú ördög bolha képében (vö. DÖMÖTÖR, 1986, 299–301.)⁴³ megszáll két királylányt, akik ide-oda szaladgálnak, futnak, ugrándoznak, táncolnak (!), kiabálnak, majd összeroskadnak a fáradtságtól. Itt épp langauszt jár az ördög a lánnyal, más-

⁴⁰ Jelen tanulmány nem kíván átfogó képet adni az Arany életműből kirajzolódó ördögábrázolásról, továbbá az ördöggel kapcsolatos gazdag magyar és nemzetközi folklóanyagot is érintőlegesen hivatkozza.

⁴¹ A *Hatvani* című versről bővebben ebben a kötetben lásd Landgraf Ildikó tanulmányát (LANDGRAF, 2018).

⁴² *A Jóka ördöge* című Arany-művel kapcsolatban ebben a kötetben lásd Mikos Éva tanulmányát (MIKOS, 2018).

⁴³ Az ördög által megszálltak gyógyítására többféle gyakorlat létezett: az ördögűzés mellett Pócs Éva említi egy érdekes kora középkori európai gyakorlatot, amely során a pünkösdí gyógyító erejű, Szentlélek által átvárt templomi táncokba az ördög által megszállott betegeket is bevonták, így gyógyítva őket. Rokon jelenséggént említi a késő középkori táncjárdányokat, amikor az ördögi megszállásként értelmezett betegségekben – például vitustánc, Szent Antal tüze – szenvedőket egyes kegyhelyekre vitték, ahol a kegyhely gyógyító szentje révén vártak gyógyulást (Pócs, 2001, 196–197.). Lásd még id. Brueghel *Táncmánia. Epilepsziások vándorlása a molenbeeki templomba* (1564) című rajzát és *A hét halálos bűn* című ciklusának *Bujaság* (1558k) című darabját, amelyben a dudaszó (!) csalja buja táncba a lényeket.

hol pedig kufercest,⁴⁴ például Arany két, *Az ünneprontók* ördögábrázolásával párhuzamba hozható Burns-fordításában (*Kóbor Tamás* és *Az ördög elvitte a fináncot*) is. Mindkettő újabb keletű, a 18. század végétől divatba jött páros tánc volt, melyekkel feltehetően nem szimpatizált a református egyház sem. Feltételezésem szerint Arany műve mintegy a fent említett 17. századvégi protestáns táncellenes iratok 19. századi szószólójának is tekinthető, amelyben az „új stílusú, divatként jelentkező páros táncok” megítéltetnek (KAVECSÁNSZKI, 2010, 250.).⁴⁵ Az ördögi muzsikus megszólítása („Ide, a Jebuzéus pofádat!”) is annak pogány, istentelen jellemére utal (POLLÁK, 1904, 187–188.).

A ponyvához képest *Az ünneprontók*ban nemcsak a sejtetett ördög figurája volt eltérő elem, hanem, hogy párosult a duda zenéjének kényszerítő erejével (vö. ARANY, 2016, 538–539.).⁴⁶ A *duda az ördög hangszere* képzet a magyarországi zenei gyűjtésekben is dokumentált (MANGA, 1968; TARI, 1999, 252–254.; G. SZABÓ 2003; AGÓCS, 2004),⁴⁷ ehhez társult az *ördögös muzsikus, a dudás, aki az ördögtől tanulta a mesterségét* hiedelemképzet is,⁴⁸ bár a nemzetközi ikonográfiai ábrázolások tekintetében a duda nem tipikusan ördögi hangszer (vö. HAMMERSTEIN, 1974, 22–37.) és például az angyalábrázolásokon szintén megjelenik (például Róma, Santa Maria sopra Minerva templom, Carafa-kápolna, Filippino Lippi freskója, 15. sz.; Manchester katedrális: fa angyalszobor dudával). A démoni zenészek kísérteties zenéjét a *Tengeri-hántás* című balladájában is megénekelte Arany János (AJÖM I, 1951, 332.). A magyar népmeseanyagban a csodálatos, kényszerítő erővel bíró zeneszerszámnak különböző tündérmesékben van fontos szerepe (TARI, 1992, 196.; GULYÁS, 2009, 283–284.). Általában síp, furulya, néha hegedű is kaphat ilyen funkciót (lásd például *Az aranyszőrű bárány* – ATU 571 *The Golden Goose* vagy a *Szent*

⁴⁴ Langausz: keringőszerű német/osztrák tánc, amely a 18. században jött divatba. Ezt idézi Csokonai Vitéz Mihály is *Dorottyájában*. Kuferces: az elnevezés a 18. század vége óta a páros friss tánchoz kapcsolódott, amelynek legjellemzőbb figurái a helyben, összefogódzás nélkül járt aprózó, kopogó, dobogó mozdulatok, a páros lippentő – bukó – mártogató és a gyors páros forgás lehettek (FELFÖLDI, 2008, 1079.).

⁴⁵ *Az ünneprontók* című mű tanulsága ellenére, ihletett adott néptáncos feldolgozásoknak is: Pesovár Ernő (1967) és ifj. Zsuráfszky Zoltán (2017) koreográfiája.

⁴⁶ Továbbá a duda szelével áradó zenéről: BALOGH, 1924, 79.

⁴⁷ Lásd még: Pál István tereskei (Nógrád megye) pásztor dudástól gyűjtött *A juhászegény és az ördögkirály lánya* című mesét. MAGYAR, 2015, 34–38. Ezúton köszönöm Magyar Zoltánnak, hogy erre a szövegre felhívta a figyelmemet.

⁴⁸ Érdekességként említem, hogy a hitvitázó ellenfél ördögalakban való ábrázolása bevett ikonográfiai megoldás (SZACSVAY, 2001, 102, 108.), vö. Erhard Schoen *Luther az ördög dudája* (1530k) című fametszete. Továbbá a haláltáncok ábrázolásaiban is gyakran jelenik meg a halál dudával (lásd Holbein Haláltánc-sorozatának grafikáit).

Péter muzsikája – ATU 592 *The Dance among Thorns*).⁴⁹ Babos István meséi között is szerepel egy *Jancsi kanászygyerek* című történet, amelyben a kanászlegény egy mágikus erejű furulyával győzi le a sárkányokat, akik a furulyaszót meghallva, azonnal táncolni kezdenek, majd a fáradtságtól összeesnek (SZUHAY – BENEDEK – GÖRÖG-KARÁDY, 2003, 347–352.).⁵⁰ A rászedett ördög mesék típusai között *Az ördög furulyázni tanul* (ATU 1159 *The Ogre Caught in the Cleft*) típusú mesében szerepcsere történik: az ördög szeretne megtanulni zenélni (furulyázni vagy éppen dudálni), ám ujjai nem bizonyulnak megfelelőek (görbék, hosszúak), és ezért a zenetanárnak felcsapott legény ujj-javítási praktikát javasol (általában valamilyen hasadékba vagy repedésbe szorítva az ujjakat), ám eközben az ördög jól elcsépelte.⁵¹ Az ördögnek azonban nemcsak a duda, hanem a hegedű is eszköze lehetett a kísértéshez, ezt illusztrálja például egy dicsőszentmártoni templomból származó mennyezetkazetta is (SZACSVAY, 2002, 196.).

A hegedű közköltészeti kapcsolatai

A hegedű először *Allegória* címen jelent meg 1854-ben Müller Gyula Nagy Naptárának *Szépirodalmi csarnok* rovatában.⁵² Arany költeménye a Szent Péter és Krisztus földi vándorlásait elmesélő folklórszövegek közül a *Szent Péter hegedűje* típusú legendamesékkel (ATU 774F *St. Peter with the Fiddle*)⁵³ mutat rokonságot, amely néha kontaminálódhat például a *Krisztus görcsöket teremt a fába* (ATU 774H *Christ Puts Knots in Wood*) eredetmagyarázó mondaként is számontartott legendamesével. A magyar változatokban a hegedű mellett

⁴⁹ Ponyvairódművi variánsa: TATÁR, 1864. Hasonló címen Berze Nagy János is jegyez egy mesét Egerből (BERZE NAGY, 1907, 424–429.).

⁵⁰ Ponyvai változat: *A tündérkert, bűvös gyűrű és varázsfurulya*, 1881, Rózsa Kálmán (DÖMÖTÖR, 1988, 116.).

⁵¹ Ponyvai variáns: TATÁR 1874a. Ez a MNK 650 D* *Bulyi Jankó* és ATU 1159 *Az ördög furulyázni tanul* (The Caught in the Cleft, korábban The Ogre Wants to Learn to Play) típus kontaminációja.

⁵² Müller Gyula nagy naptára 1854. évre: minden rendű hivatalok, bár melly szakban működő álladalmi, úgy magán tisztviselők, ügyvédek, orvosok, iparosok, kereskedők, lelkészek, s minden ügyes-bajos nélkülözhetetlen használatára, III. évf., 2. kiadás, szerk. FRIEBEISZ István, közread. MÜLLER Gyula, Pest, 82–83. (FSzEK Bp. Gyűjt. B 059/37). A kéziraton még *Péter és a hegedű* cím szerepelt *legenda-féle*, majd *víg legenda* megjelöléssel (AJÖM I, 1951, 471.).

⁵³ A magyar népmeseanyagban fellelhető variánsokról: BERNÁT, 1982, 51–53. A külföldi változatokról: IMRE 1899; WALDAPFEL, 1900; GRAGGER, 1916; UThER, 2004, I, 431.

duda vagy nagybögő is szerepel (IMRE, 1899). Ennek a történetnek Nagyszalontáról is jegyezték le variánsait (SZENDREY szerk., 1924, 213–216.). Korabeli szépirodalmi párhuzamként Czuczor Gergely *Remete Péter* című versét említi Gragger Róbert, de ezzel kapcsolatosan Heller Bernát fejtette ki árnyaltabb álláspontját (GRAGGER, 1916, 130.; HELLER, 1916, 297.).⁵⁴

Az ünneprontók esetében említett tilalom – megszegés – büntetés – magyarázat szerkezeti képlet itt is alkalmazható. Krisztus és Péter egy alföldi csárda közelébe érnek, és Péter a kiszűrődő hangok hallatán kíváncsi lesz. Krisztus kéri Pétert, hogy ne menjen be, aki a tilalom ellenére mégiscsak belép a kocsmába, akkor már a büntetésből hátára teremtett hegedűvel. Pétert látva a kocsmáé népe zenét, mulatozást óhajt, majd követelőzik. A tanítvány értetlenkedik, a bentiek pedig feldühödnek és verekedés tör ki („Ütés ütésre, botra bot:”),⁵⁵ amiből feltehetően Péter is megkapja a magáét, majd a mester után szalad, aki így összegzi a tanulságot:

Kiváncsiság bűnnek fele,
A rossznak már nézése ront;
Ki szántszándékkal lett bolond,
Hagyd ott! ne szólj aznap vele;
Józanság! a szavam, – de részeg
Ember elől én is kitérek. (ARANY, 2003a, 261.)

Arany így hagyja a történetet, nem toldja meg a péteri revanssal, bosszúállással, itt Péter viselkedését állítja a középpontba. A kíváncsiság, a rossznak nézése ugyancsak rossz gondolatokat szülhet (gondolati bűn), ezért nem kívánatos. A korábban említett prédikációk kérdés-felelet részében is olvashatunk ilyen szemléletmódról, például Szentpéteri István egy képzeletbeli Ugri Urammal – ki mintegy a táncolók nézőpontját képviseli – folytat párbeszédet, amelyben felvetődik, hogy a táncolók nézése is tiltott dolognak számít vagy sem: „Tudgyuk pedig, hogy e’ féle Táncznak nézésével *gonosz kíváncság* gerjed az embereknek szivekben: a’ mikor a’ tánczolóknak *könyü és fajtalan* testeiknek mozgását, magok-viselését, és testeknek otsmány részeit (mellyek a’ tánczolóknak környül-kerekedésekkel gyakorta fel-fedeztetnek) láttyák”

⁵⁴ Előadásomhoz fűzött hozzászólásában Szilágyi Márton felvetette Krasznahorkai László *Sátántangó* című regényével való együttolvashatóság lehetőségét. Javaslatát ezúton is köszönöm, ám jelen tanulmány erre terjedelmi okokból és céljait tekintve sem vállalkozhat. Krasznahorkai műve – már a címadást tekintve is – *Az ünneprontók* kapcsán is hozhat újabb olvasatokat.

⁵⁵ Vö. az „elhegedüli a nótáját” vagy „úgy elveri, hogy az eget is bögőnek nézi” szólásokkal.

(SZENTPÉTERI, 1697, D2.). *Az ünneprontókhoz* hasonlatosan a szent és a profán (kint/bent) határhelyzetet nyelvileg is érzékelteti Arany. A csend („*Elöl az Úr, – / Nehány lépésre szótlanúl / Követte hű apostola.*”) vagy épp a szent harangszó mellett zaj, kacaj, szitkozódás hallatszik („zaj, hangos kacaj, szidalmak, rohadt beszédek, dőre tivornya, réjja,⁵⁶ ördögi zaj, rekegő szitok, otromba kacaj.”). Arany történeteiben nem halmoz, nem túloz,⁵⁷ a bűn, a bűnhődés és a tanulság mindkét történetben egyszerűen levezetett és megfogalmazott: *Az ünneprontókban* a cselekvés következménye a kényszerítő tánc, nem toldja meg még egy átokkal is a bűnhődők szenvedését. Hasonlóan jár el *A hegedűben* is: Péter kíváncsisága miatt bűnhődik, s Krisztus nem áll bosszút a tilalmat megszegő Péterért.

A hegedűvel foglalkozó irodalomtörténeti forráskutatás nem mutatott ki konkrét ponyvairodalmi szövegpárhuzamot Arany művével, de többekben megfogalmazódott a kérdés, hogy vajon akad-e kalendáriumi előzménye a *víg legendának*.⁵⁸ Tematikai kapcsolódást várva az *Urunk utazása e földön Szent Péter társaságában, hogy megismerje az emberiség különféle nemzeteit, azok erkölcsseit és szokásait*⁵⁹ című hosszabb, közel ötven oldalas ponyvatörténet elbeszéléseit tekintettem át, de szoros kapcsolódást nem lehet kimutatni Arany művével. A ponyva eredetmagyarázó és/vagy moralizáló tartalmú történetek sorozata, amelyből a különböző nemzetiségek, állatok jellegzetes, néhol sztereotip tulajdonságai magyarázatot nyernek (például hogyan bántak az ételt, italt, szállást kérő Krisztussal és Szent Péterrel). Más vonatkozású ponyvairodalmi kapcsolódása azonban van Arany művének. A kocsmai hangulatot érzékeltető sorok: „A kancsó kézről kézre jár, / Énekelik, hogy: *isz – sza már;*” (ARANY, 2003a, 259.) feltevésem szerint összefüggésbe hozható a *Jó bor e’ a gazda...* kezdetű bordal szövegcsaládjával (CSÖRSZ – KÜLLŐS, 2006, 39–40., 474–476.). A kéziratos változatok mellett 19. századi nyomtatott variánsok is megjelentek, például Thaly Kálmán *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* kétkötetes gyűjteményében is egy ponyvafüzetéről írt változatot közöl (THALY, 1864, II, 125–126.). A *Társasági és lakodalmi költészet* kötetben közölt változatok mellé egy késmárki variáns is említhető:

⁵⁶ „*réja* az a dal és dallam, a mit például a kis leányok tánczolva dalolnak, szélesebb értelemben aztán minden hasonló könnyebb, vagy kevésbé tisztességes dal...” (SCHEIBER, 1996, 963–967.).

⁵⁷ Arany Tompa Mihály *A légekő* című regéjéhez az alábbi jegyzetet írja: „a bűnből nem következik épen ez a büntetés” (AJÖM I, 1951, 533.).

⁵⁸ „[...]Érdekes volna közvetítő szövegére akadni valami ócska kalendáriumban” (IMRE, 1899, 302.; WALDAPFEL, 1900, 58.).

⁵⁹ *Urunk...*, OSZK PNY 456.

Ez a pohár bujdosik,
Kézről-kézre adatik.
Nosza pajtás, tölts innom,
feljebb töltsd a poharom.
Jaj, be' kár, jaj, be' kár!
Üres a pohár!
Issza már, issza már,
kend is, számár! (BEVILAQUA, 1927, 38.)

Az *issza már – is számár* szójátékot más szépirodalmi alkotások is felhasználták. Például egy az *Üstökösben* közölt politikai versben is megtaláljuk egy további nyelvi ötlettel – a *megissza a levét* szólással – megtoldva (V-s G-N, 1871).⁶⁰ Móricz Zsigmond *Karácsonyi prezent* című mesejátékában a *Jó bor e' a gazda* kezdetű vers egy karácsonyi köszöntő részeként tűnik fel (MÓRICZ, 1923).

Arany János mindkét történeténél legendamesei/mondai szüzséhez nyúlt, és a középpontba olyan testi vágyakat (tánc, káromkodás, részegség, mulatozás) állított, amelyek sem az erkölcsi, sem az esztétikai értékelésben sem elfogadhatóak. Szalánszki Edit mutatott rá, hogy a test kísértéseibe vivő ördögöt és a bűnöket is az undok, rút esztétikai kategóriába sorolható kifejezésekkel jellemzi a prédikációirodalom (SZALÁNSZKI, 2008, 88–92.), melyet jól illusztrál a Pathai Jánosnak tulajdonított *Tánc javallójának Isten ellen való cselekedetiért meg-pirongattatása* című vers nyelvhasználata is (vö. MILBACHER, 2000, 139–196.).

A ponyva felől nézve, avagy milyen szöveganyagból építkezik
a gróf Thököly Imre életét megverselő ponyvatörténet

Arany János több művének első nyomtatott megjelenési formája – tudatos szerzői lépésként – kalendárium vagy népkönyv, így például Müller Gyula nagy naptárában jelent meg *A Jóka ördöge* (1853), *A hegedű* (1854), a Magyar Nép Könyvében *A fülemile* (1854), a *Protestáns Képes Naptárban A bajusz* (1855).⁶¹ Ezzel egyidőben megindult Arany-műveinek ponyvakiadása is, de már szabadon kezelve a szövegeket, néhány esetben még feltüntetve Arany nevét is. Az aránylag „szöveghű” ponyvakiadások mellett megjelentek pony-

⁶⁰ V-s G-n feloldására nem ad megoldást Gulyás Pál (GULYÁS, 1956), a rövidítésből adódhatna, hogy Vas Gerebenre (1823–1868) történik itt utalás, a szerző kiléte kérdéses.

⁶¹ A felsorolás csak kiragadott példákat tartalmaz.

vaátiratok és témától független szövegátvételek.⁶² A saját szövegük megalkotásához a pár soros átvételtől a nagyobb szövegegységekig – mint majd alább is látható lesz – emeltek be „Arany-idézeteket” a ponyvaszerzők különféle témájú történetekbe.

A következőkben egy olyan 39 oldalas ponyvatörténet szövegalkotási eljárásait vizsgálom, amely több Arany János-elbeszélésből is szemezget. Bucsánszky Alajos nyomdájában látott napvilágot *Gróf Tökölyi Imre, Rákóczi Ferencz mostohaatyjának, a magyar szabadságért harcoló elismert világhírű hősnek élete és halála: 13 szakaszban, 15 szép képpel* című történelmi elbeszélő költemény. A történet 1874-ben megjelent önálló füzetként és *Bucsánszky Alajos nagy képes naptárában*, ugyanebben az évben német nyelven is, majd négy évvel később folytatásban és kissé rövidített formában a *Magyar szabadsághősök képes emlék-naptárában* is.⁶³ Szerzője ismeretlen, de szövegszerkesztési technikája alapján gyakorlott ponyvairó feltételezhető a mű mögött. Kovács I. Gábor Tatár Péternek tulajdonítja a szerzőséget, mivel a Bucsánszky-nomdának ő volt a legjelentősebb ponyva- és kalendáriumszerzője (KOVÁCS, 1989, 180.).

Baros Gyula 1913-ban megjelent tanulmányában öt Arany János-elbeszélésre (*Toldi, Murány ostroma, A nagyidai cigányok, Buda halála és Losonczy István*) mutatott rá az összeollózott versezet forrásai közül (BAROS, 1913, 171–175.). Az értekezésben konkrét, részletes forráshely megjelöléssel szerepelnek Arany művei, egy-két versszak azonban elkerülte a kutató figyelmét.⁶⁴ Az Arany Jánostól kölcsönzött közel 400 sornyi szöveg többnyire szó szerinti átvétel, a változtatások főként személy-, nép- és helynevek vagy he-

⁶² Arany ponyvai megjelenéséről lásd BAROS, 1918; POGÁNY, 1978; *A nagyidai cigányokról* CHIKÁNY, 2011; *Rózsa és Ibolyáról* CHIKÁNY, 2018, 78–86.

⁶³ *Bucsánszky Alajos nagy képes naptára 1874-dik közönséges évre, 27. évi folyam, képekkel, Pest, 1–31.* (OSZK P 1.076, FSzEK Bp. Gyűjt. B059/69) Tördelésében, szövegében és képanyagában teljesen egyezik az önálló füzet formában megjelent kiadással (lásd GRÓF TÖKÖLYI, OSZK Kossuth L. 1986.) Német nyelven: *Drangsale und Tod des weltberühmten ungarischen Freiheitshelden Graften Emerich Tökölyi, Stiefvater des Franz Rákóczy*, Pest, Bucsánszky, 1874. OSZK PNY 3.704. A későbbi kiadás a korábbihoz képest 8 sorral és egy teljes fejezettel (13. utolsó fejezet) rövidebb, továbbá a szöveg is más formátumban szedett. *Magyar szabadsághősök képes emlék-naptára az 1878. közönséges évre, II. évf., 1–6. rész, majd 1879. évre, III. évf., 7–12. részt közli, Rózsa Kálmán és neje* (FSzEK Bp. Gyűjt. B059/249/2-3, OSZK P 1.222 – itt nincs meg minden évfolyam). 1877-től Bucsánszky átadta lányának és vejének az üzletet, amely *Rózsa Kálmán és neje* néven folytatta a könyvkiadói vállalkozást.

⁶⁴ Ezek korrekcióját, továbbá a teljes ponyva szövegét és az alábbiakban jelzett források párhuzamos szövegközlését részletesen lásd CHIKÁNY, 2010, 115–173. A tanulmány ezen része az előbb hivatkozott szakdolgozatom záró fejezetének továbbgondolt és átdolgozott változata, jelen tanulmányban terjedelmi okokból csak pár idézetet közlök.

lyesírásbeli eltérések (például *Puk Mihály – Benkő Pál, cigányok – osztrákok, ellenség – székelység, Toldi – Tökölyi, Toldiné – Ilona, bajnok – király, levante – fejedelem, húnok – székelyek, bizonynal – bizonynyal, kelevézzel – kelevésszel, Etele – Tökölyi, Budaszállás – Kolozsvár, vár-bakoló – várostromló, Losonczi – Gábor János, Somlyó – Déva, Csejte-vár – Galambvár, vizibika – vizibéka* stb.). Elsősorban olyan szövegrészek kerültek bele a ponyvákba, amelyek kis átalakítást igényeltek, és az adott történethez könnyen aktualizálhatók voltak. A Thököly Imre életét megverselő ponyvatörténet írója a szövegkezeléshez hasonlóan a történelmi hitelességet is szabadon kezeli, és a valóságos események mellett fiktív epizódokkal is tarkította művét. Ilyen betéttörténet például az osztrák csapatok által lerohant és bevett Déva váráról szóló nyolcadik rész, amelyhez Arany *Losonczi István* című népies krónikájának több mint a felét felhasználta.⁶⁵ A *nagyidai cigányokból* kölcsönzött részletet szintén egy várjelenetnél, a füleki vár bevételének leírásánál használta fel (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 9.). A *Buda halálából* merített vadászat-jelenettel (IV. ének) Thököly székely hadseregszemléjét írta meg (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 20–21.). A többi szövegpárhuzamnak leginkább terjedelemmnövelő, díszítő funkciója van. Thököly és Zrínyi Ilona első találkozására a ponyva szerint egy Nagyszombatban rendezett vitézi játék során történt, amelynek leírása alkalmat adott a ponyva írójának, hogy a *Toldi* 11. énekének pár versszakát beillesse a történetébe, majd Thököly és Zrínyi Ilona későbbi szerelmes levélváltásához a *Murány ostromából* vett szöveganyagot használta fel (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 3, 5.). A *Toldi*-ból átemelt versszakok Tatár Péter Szalánc váráról írt történeti regéjében egy esküvő utáni harcjáték leírásához is tökéletesnek bizonyultak.

Arany János: *Toldi* (1846), 11. ének, 7–9. versszak:

Mi történt ezalatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla, mint az öklöm (ha kicsit nem mondok),
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többitől, bátor
Egymást érte ottan a sok úri sátor.

⁶⁵ GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 22–24. A történetben Lipót császár Ottingen és Schlik nevű tábornokokat – akik majd a 1699-ben kötött karlócai béke során voltak a Habsburg Birodalom követői – küldte Erdélybe, hogy gyengítsék Thököly népszerűségét, s Ottingen csapatának sikerült is bevennie Déva várát, majd a következő fejezetben Thököly Gábor József dévai várkapitány halálán bosszút állva elűzte az osztrákokat Déváról, végül Rabutin csapata ellen is győzelmet aratott.

Drága karos rengők dagadóra tömve,
 Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
 Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
 Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.
 Egy öreg szék is volt a kellő középén,
 Fényes drágakővel kipitykézve szépen,
 Nagy arany körmével a földet karmolta,
 Mely bársony pokróccal szinte bé volt vonva.

A sátrak el voltak rekesztve korláttal,
 Tilos volt parasztnak lépni azon által;
 Kívül fegyveres nép és tömérdek ember
 Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.
 Duna partjaig nyúlt a korlát kétfelül,
 Nagy üres tér maradt a korláton belül,
 Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
 Lenne, ha a marhát oda eresztenék. (ARANY, 2003c, II, 60–61.)

Gróf Tökölyi Imre élete és halála...
 (1874), 1. rész, 3.:⁶⁶

Nagyszombatba tehát maga is elméne
 Az állandó béke megteremtésére.
 Ott ez ünnepélyre készültek sebtében,
Miként? Hallgassátok, azt is elbeszéltem.
A király sátora vala ott felvonva
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla mint az öklöm – ha kicsit nem mondok-
Lógtak köröskörül oly nagy aranybojtok,
Messze kiismertszett a többtől, bátor
Egymást érte ottan a sok uri sátor;
Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal átszőve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember
Egy öreg szék is volt a kellő középén
Fényes drága kővel kipitykézve szépen ,
Nagy arany körmével a földet karmolta,
Mely bársonypokrócczal szinte be volt vonva,
A sátrak be voltak rekesztve korláttal,
Tilos volt parasztnak lépni azon által;
Kívül fegyveres nép és temérdek ember

Tatár Péter: *Szaláncz vára...*
 (1874), 26–27.:

Szép Losonczy Antal, szebb Báthory Klára,
 Sok nép gyült a szép pár dús lakadalmára.
 Uri nép aranyos hintókon, lovakon,
 Nem látott ily pompát senki sem Szalánczon.
 Az esküvő után fényes harcjáték volt,
 Melyben sok levante kóstolta meg a port.
 Hogyan ment az végbe a széles vártéren,
Hallgassatok rá csak az is elbeszéltem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta zöld selyemből volt a sátorponyva;
Róla mint az öklöm (ha kicsit nem mondok),
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok;
Messze kiismertszett a többtől, bátor
Egymást érte ottan a sok uri sátor;
 Ámde fényes hozzá egy sem volt hasonló
 És szépsége miatt szemet kápráztató,
Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.
 Egy öreg szék is volt a kellő középén,

⁶⁶ Az idézetben dőlttel szedtem az egyező részeket, aláhúzással az eltéréseket.

*Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel,
A palotákig nyult a korlát kétfelül,
Nagy üres tér maradt a korláton kívül.
Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
Lenne, ha a marhát oda eresztenék.*

*Fényes drágakővel kipitykézve szépen,
Nagy arany talpával a földet benyomta,
Mely bársony pokrócczal szintén be volt vonva.
A sátrak el voltak rekesztve korlattal,
Tilos volt parasztnak lépni azon átal;
Kívül fegyveres nép és tömérdek ember
Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.*

Toldi vége

*Meg is kezdetett a harczjáték azonnal
S folyt egészen délig nagy változatokkal.
Mire az ebédhez ültek aztán rögtön,
Ételből italból vala is ott özön.
Az uj asszony ült a király s férje között,
Hófehér ruhába vala felöltözött,⁶⁷
Gyémánt koronája nem csillogott szebben,
Mint a vidám öröm gyönyörű szemében,
Melytől talán a nap kérte tüzsagarát(!),
Hogy boldogithatta vele szép aráját,
A földet, mig haja, mely sarkáig ére,
Emlékeztetett a hollósötét éjre.
Irigyelték is a férjnek boldogságát,
Ki hozatott haza ily gyönyörű mátkát,
S az üdv-kivánások mindenfelől jöttek
A minden ajakról bőséggel ömlöttek.
De vége lett a dús lakomának ime,
Elszéledt az ifjú pár minden vendége,
S ők együtt maradva éltek boldogságban
Néhány esztendeig Szaláncznak várában.*

A ponyva hatodik fejezete a történelmi eseményekhez meglehetősen hűen írja le a Heister és Doria nevű osztrák vezérek vezette császári csapatok és a Thököly közötti csatározást (zernyesti csata, 1690), majd a Bécsben őrzött Zrínyi Ilona és a két mostohagyermek cseréjét a foglyul ejtett vezérekért cserébe. Thököly Imre és felesége találkozását a *Toldi* 12. énekéből vett pár sorral ábrázolja (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 18.).

A fenti szövegpárhuzamok mellé az alábbiakban további adalékokkal kívánok szolgálni a ponyvatörténethez felhasznált forrásokat illetően. Jelen ponyvatörténet esetében domináns kompilációs eljárás a különböző helyekről származó szövegek tömbszerű, nem kevert átvétele és beillesztése, aktualizálása. Ez a módszer kedvez a filológiai vizsgálatoknak, és eddig további négy, a *Vasárnapi Ujság* különböző évfolyamaiban megjelent verses és pró-

⁶⁷ A „Hófehér ruhába vala felöltözött” kezdetű szakaszt (6 sor) vö. *Tatár Ákos* vitéz, 1867, 7.

zai formájú szöveget sikerült azonosítani. Az utóbbi formátum azért is érdekes, mert a ponyvairok a különböző olvasmányok szerkesztésekor⁶⁸ az egyszerűsége törekszenek, tehát a verses formájú, a ponyvaversezzel azonos szótagszámban és ritmikában írt szövegek előnyt élveznek, hiszen azokon többnyire apró változtatások „szükségesek”.

A négy szövegből két vers a ponyvairodalomban jártas Thaly Kálmán neve alatt jelent meg. A *Dezső vitéz* (1330) a *Vasárnapi Ujságban* 1858-ban látott napvilágot, majd Thaly beválogatta a *Kárpáti küirt* (1860) című költeményes kötetébe is, de itt már *Dezső halála* címen szerepeltette. Helyenként átírva Medve Imre is „újra kiadta” Tatár Péter álnév alatt *Dezső vitéz, vagy A királyért egy hős élet* (1865) címmel a *Tatár Péter Rege kunyhója* sorozatában (THALY, 1858, 50–51.; THALY 1860², 34–41; TATÁR, 1865b, 30–38.).⁶⁹ A vers négy 7–12 versszakos szakaszokra tagolt, a Thököly-ponyvába csak bizonyos versszakok kerültek át (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 17.), valószínűsíthetően azért, mert csak a III. szakasz volt páros rímű, tizenkét szótagos verssorokban írva, ezért a szöveg aktualizálásán kívül (például: „*Nyilak süivöltése, gerelyek hullása*” helyett „*Golyók süivöltése, ágyúk durrogása*”) nem kellett nagyobb változtatásokat végrehajtani. A *Tökölyi Bithyniában* (1705) című Thaly-vers is kisebb betoldásokkal került a Thököly özvegységét és halálát elbeszélő fejezet elejére (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 34–35.), ugyanebben a fejezetben szerepel pár sor a *Losonczy Istvánból* is.⁷⁰ A ponyvairoknak segédletként szolgálhatott a *Vasárnapi Ujság* 1866. március 11-i számának „arczkép” rovatában közölt, rövid ismeretterjesztő jellegű Thököly Imre életrajz. A ponyvaszerző a szárazabb tényközlés helyett a történet kiszínesítésére törekedett, ezért konkrét szövegátvétel a leírás első harmadából figyelhető meg. Erre álljon itt egy példa:

„Amozgalom gyuanyaga Magyarországon Leopold korában nagymértékben megvolt; általános elégedetlenség uralkodott. Nem csoda tehát, hogy midőn Tökölyi 1678-ban Felső-Magyarországba betört, párhiveinek és seregének száma óránként növekedett, s ekkép erősödve, nemcsak Husztot és más várakat, hanem győztesen nyomulván előre, a bányavárosokat is elfoglalta...” (–i –s, 1866, 109–110.).⁷¹

⁶⁸ Jelen esetben a *szerkesztés* meghatározás talán jól lefedi azt a tevékenységet, amit egy irodalmi mű születésekor alkotómunkának nevezünk.

⁶⁹ Thaly *A vén körtefáról* című népregéje (*Vasárnapi Ujság*, 1858. 6. évf., 39. sz., szeptember 25., 458.; majd *Kárpáti küirt*, 1860², 76–81.) hasonló sorsra jutott, lásd TATÁR 1865a. Szüzsé szintű egyezésre hívja fel a figyelmet Mikos Éva az Ördög útja-történet Thaly- és Tatár-feldolgozásai kapcsán: MIKOS, 2015, 403–404.

⁷⁰ THALY, 1866, 110., majd: *Kuruczvilág*, 1903, Budapest, Athenaeum, 71–74.

⁷¹ A *Vasárnapi Ujságban* előforduló –i. –s. rövidítésű szerző feloldására Gulyás Pál Palágyi Lajost említi, de ötven évvel későbbi számban (GULYÁS, 1956, 223.). Kiséte kérdéses.

A mozgalom könnyüszerű gyúanyaga
 Nagy mértékben meg volt itt Magyarországra
 Lipót korában, mert mindenütt e honban
 Elégedetlenség uralkodott nagyban.
 Nem csoda tehát hogy a midőn Tökölyi,
 Hozzá állván Erdély vitéz székelyei,
 Felső Magyarország felől betört vala
 Hatszázhetvennyolczban győzedelmes vala.
 Párthiveinek és seregének száma
 Óráról órára növekedett vala.
 S ekkép erősödve nem csak Husztot vette
 Hatalmába hanem több várakat vele,
 És győztesen nyomult mindenütt előre. (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 2.)

A *Vasárnapi Ujság* megemlíti, hogy a „*Hátravan még a feketelevelés*” mondásunk eredete Thökölynek a nagyváradai basánál való vendégeskedéséhez és törbecsalásához kötődik. Ezt a ponyvatörténet majdnem egy fejezetnyi terjedelemben tárja az olvasók elé Soós Miklós szavaival (Soós, 1867, 38.).⁷² A *feketelevelés* történet több történelmi hősről szóló narratívumban is megjelenik. Szirmay Antal *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum* (1804, Buda) című munkája köti Thökölyhöz (1684) az anekdotát, Arany János Török Bálint fogságba eséséhez (1541), Erdélyben inkább Majláth István vajdával kapcsolatosan emlegették a szólást (CSEFKÓ, 1934; O. NAGY, 1965, 214–215.). A legrégebb ismert adat 1661-ből származik, így nem Thököly elfogatásához fűződött eredetileg (SCHEIBER, 1959, 491.). Szirmay *A hegedű* kapcsán említett borköszöntő egy változatát szintén közli, és a hozzáfűzött jegyzeteiben Thökölyvel talál kapcsolódást: „1688-ban felköszöntés: Éljen Péter! az eperjesi törvényszék előtt, amelyet az 1687. évi 6. törvénycikkely említ, népies arcátlansággal eperjesi mészárszéknek hívnak, nem keveseknek a fejébe került,

⁷² Soós Miklós, ref. lelkész, (Rimaszombat, 1835. dec. 6. – Hanva, 1875. ápr. 29.) polgári családból származott. Tanulmányait szülővárosában, majd a losonci gimnáziumban és a sárospataki teológián végezte. Jánosiban és Rozsnyón volt káplán, Tompa halála után Hanvára ment papnak. Költeményeket írt a *Vasárnapi Ujság*ba (1860–62), a *Hölgyfutár*ba (1862–64) és a *Sárospataki Füzetek*be (VII. 1863). Munkája: *Ének Tompa Mihály koporsója felett Hanván* 1868. aug. 2. h. n., é. n. (Egy leveles nyomtatvány.). Szinnyei áttekintése nem terjedt ki a *Vasárnapi Ujság*ban az 1860-as évek második felében kiadott verseire (SZINNYEI, 1908, 1309.). Rimaszombatban 1864–1869 között, majd Hanván 1869–1875-ig volt lelkész (UGRAI, 2017³, 239–240, 268–269.), Tompa Mihállyal feltehetően baráti viszont ápolt (SMIDT, 1961, 82.).

mivel kezdőbetűivel (PETRUS) azt jelölik, hogy *Thököly Imre Magyarország üdvössége*” (SZIRMAJ, 2008, 151.).

A Thököly Imréről szóló ponyvában a szépirodalmi és a korabeli sajtóban megjelent szöveganyag mellett további két ponyvai szövegtípust is megkülönböztethetünk: a) olyan szöveg, amely más ponyvákban is szinte szó szerint szerepelnek (Thököly és Zrínyi Ilona lakodalma lásd CHIKÁNY, 2011, 30–31.); b) olyan a ponyvaíró saját, különböző hosszúságú szövegegységei, amelyek a művön belül kétszer vagy háromszor ismétlődnek. E szövegcsoport megkülönböztetése természetesen csak addig tartható, amíg a ponyvaszerzőnek tulajdonított saját kezű szerzemények (esetleges) forrását nem sikerül azonosítani. Valószínűsíthetően a történet nagyobb terjedelme miatt a ponyvaíró azt feltételezhette, hogy az ismétlődés rejtve marad az olvasók előtt. Három különféle textus ismétlődik kétszer, egy pedig háromszor.⁷³ Ez utóbbira példa:

Temérdek zsákmány jött Thökölyi kezére,
A nagy küzdelemnek meglett drága bére;
Sok kincs – csak ágyu is vagy háromszáz darab
Több foglyokkal együtt a kezébe maradt.
A holtaknak pedig számát nem tudhatták,
A csatatért olyan sűrűn borították. (GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 11.)

Befejezésül elmondható, hogy a fentebb tárgyalt ponyvatörténet kapcsán az alábbi szövegátvételi és -alkotási technikákat különböztethetjük meg: a) egy műrészlet szószerinti átvétele; b) átvétel kisebb módosításokkal (archaizálás, aktualizálás miatt): név- és helyváltoztatás, helyesírási eltérések, rímelés stb.; c) átvétel betoldásokkal (pl. szótagszámbeli eltérés, körülírás, terjedelem növelése céljából); d) egy szövegegység többszöri ismétlése a műben (terjedelem növelése érdekében). Természetesen az elemzett ponyvaszöveg más intertextusokat is tartalmazhat, amelyek kimutatása további kutatási feladatot jelenthet.

Összegzés

A dolgozatban Arany János és a ponyvairodalom kapcsolatának kétirányú vizsgálatát kíséreltem meg. A vizsgált műveket (*Az ünneprontók*, *A hegedű*) a ponyvaihletettséget feltételező szakirodalmi vélekedések mentén választottam ki. Bár az előzetes várakozásokkal ellentétben a két Arany-mű ponyvairodalmi párhuzar-

⁷³ GRÓF TÖKÖLYI, 1874, 10 és 29; 17. és 27. oldalakon kétféle szöveg; 11., 17. és 30.

mainak vizsgálata nem hozott nagyon szoros kapcsolódásokat, a vizsgálódásnak voltak más irányú eredményei. Újabb adalékokkal járult hozzá Arany és a közköltészeti hagyomány kapcsolatához (*isz-sza már* záróformulát tartalmazó bordalok szövegcsaládja), továbbá a költő műveinek a folklór hagyománnyal (ördögábrázolás) és (elsősorban a debreceni protestáns) prédikációs irodalommal való összevethetőségének újabb aspektusaira világított rá. Egy más irányú, nagyrészt filológiai megközelítésmódot jelentett egy konkrét ponyvaszöveg (*Gróf Tökölyi Imre... élete és halála*) megjelölése és az Arany-művekkel való kapcsolódásainak jellemzése. E mű részletesebb, szövegszintű vizsgálata árnyalhatja mind egy konkrét ponyvaszövegről, mind az általánosabban vett ponyvaírásról, szövegszerkesztési eljárásokról kialakított képet.

IRODALOM

AGÓCS Gergely

- 2004 Ördögös muzikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában. In: ANDRÁSFALVY Bertalan – NAGY Ilona – DOMOKOS Mária (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára* II. 79–118. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

AJÖM

- 1951 *Arany János Összes Művei I. Kisebb Költemények*. Sajtó alá rendezte VOINOVICH Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ARANY János

- 2003a A hegedű. In: *Arany János összes költeményei I.* Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton. 259–261., jegyz.: 1103. Budapest, Osiris Kiadó. / Osiris Klasszikusok/
- 2003b Az ünneprontók. In: *Arany János összes költeményei I.* Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton. 443–445., jegyz.: 1128. Budapest, Osiris Kiadó. /Osiris Klasszikusok/
- 2003c *Arany János összes költeményei I–II.* Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton. Budapest, Osiris Kiadó. /Osiris Klasszikusok/
- 2016 *Lapszéli jegyzetek. Folyóiratok I.* Sajtó alá rendezte HÁSZ-FEHÉR Katalin. Budapest, Universitas Könyvkiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. /Arany János Munkái I./

BALOGH József

- 1924 Az „ünneprontók.” Széljegyzetek Arany balladájához. *Budapesti Szemle*, DLXVII, 197, 71–80.
- 1926 Ünnepnep és ünneprontás. *Ethnographia*, XXXVII, 113–121.

BAROS Gyula

- 1918 Arany, Petőfi és a ponyvairodalom. *Magyar Könyvszemle*, 26, 154–181.

BÁRCZI Ildikó

- 2007 *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forrás-használata: a hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevaltolt módszerei: Az intertextualitás információs rendszere*. Budapest, Universitas Könyvkiadó. /*Historia litteraria* 23./

BERNÁT László

- 1982 *A magyar legendamesék típusai. (AaTh 750–849)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /*Magyar Népmesekatalógus* 3./

BERZE NAGY János

- 1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből*. Gyűjtötte BERZE NAGY János, jegyzetekkel kísérte KATONA Lajos. Budapest, Athenaeum Kiadó. /*Magyar Népköltési Gyűjtemény* IX./

BEVILAQUA Béla

- 1927 Késmárki diákhistóriák: Részletek a szerző 1927. július 20-iki zene-történeti rádióelőadásából. *Magyarság*, 8, 188, augusztus 20., 38.

BIHARI Anna

- 1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus*. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /*Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 6./

BINDER Jenő

- 1900 Párhuzamok Aranyhoz I-II. A hamis tanú, Az ünneprontók. *Egyetemes Philológiai Közölny*, XXIV, 17–25.

BREDNICH, Rolf Wilhelm

- 2010³ Tänzersage. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 13. 201–204. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

CHIKÁNY Judit

- 2010 *Arany János és Petőfi Sándor művei a 19. századi ponyvairodalomban*. ELTE BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest. [Kézirat: egyetemi szakdolgozat]
- 2011 A cigányok harca Nagydán. *Etnoszkóp*, I, 26–49.
- 2018 Arany-szövegek a közköltészet hálójában. A Jóka ördöge és a Rózsa és Ibolya szövegkapcsolatai. In: BÉNYEI Péter et. al. (szerk.): „*Keresek világot*”: A 2017. évi „*Nem mind Arany, ami fénylik*” Arany

János és kora című konferencia tanulmánykötete. 77–97. Budapest, DOSZ Irodalomtudományi Osztály.

CSEFKÓ Gyula

1931 Régi feljegyzések a méltatlan ünneplésről. *Ethnographia*, XLII, 150–153.

1934 Hátra van még a fekete leves. *Szegedi füzetek*, I, 73–85.

CSORBA Dávid

2001 Sajószentpéteri István prédikációinak néprajzi jellegzetességei, *Rá-látás*, II, 1, 9–20.

2008 Szentpéteri István hajdú prédikációi. In: CSORBA Dávid: „A' sovány lelket meg-szépíteni”: *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*. 139–190. Debrecen, Hernád Kiadó. /Nemzet, egyház, művelődés V./

CSÖRSZ Rumén István

2009 Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye. In: FÓRIZS Gergely (szerk.): *Aranyozás. Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*. 180–201. Budapest, rec.iti.

2017a A mesterkedő mester. Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben. *Irodalomtörténet*, 98, 4, 432–449.

2017b Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium. In: CIEGER András (szerk.): „Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”: *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*. 9–35. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Országos Széchényi Könyvtár – Universitas Könyvkiadó.

CSÖRSZ Rumén István – KÜLLŐS Imola (s. a. r.)

2006 *Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet*. Budapest, Universitas Könyvkiadó. /Régi Magyar Költők Tára VIII., XVIII. sz./

DOBOS Ilona

1970 A történeti mondák rendszerezéséről, *Ethnographia*, LXXXI, 97–112.

DÖMÖTÖR Ákos

1988 *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Magyar Népmesekatalógus 2./

1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet. /Folklór Archívum 19./

DÖMÖTÖR Tekla

1974 *A népszokások költészete.*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

1982 Tabumonda. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 144. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1986 A magyarországi ördög-ikonográfia problémái. *Ethnographia*, XCVII, 296–309.

EGY RETTENETES ISZONYÚ

[1753?] *Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog, valamelly zabolátlan tántzolókról, kiket az Úr Isten ebben az 1753. esztendőben Virim Cseh-Országi Városban meg-büntetett, másoknak meg-intésére és példájára elő-adatott.* h. n. (OSZK 187.297/5).

FELFÖLDI László

2008 Táncos örökség. In: TÓTH Ferenc (szerk.): *Makó néprajza. 1073–1093.* Makó, Bába Kiadó. /Makó monográfia 3./ online (Nemzeti Kulturális Örökség Elektronikus Oktatási Könyvtára): http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/014_b_tanc.htm [letöltés: 2018. október 1.]

FISCHER, Helmut

2014 Versinken. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Band 14. 124–130. Berlin – Boston, Walter de Gruyter.

FRENSCHKOWSKI, Marco

2010³ Tabu. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Band 13. 129–139. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

GOLDBERG, Christine

2010³ Verbot. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Band 13. 1389–1396. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

GRAGGER Róbert

1916 Arany „A hegedű” című költeményének tárgytörténetéhez. *Ethnographia*, XXVII, 130–132.

GRÓF TÖKÖLYI

1874 *Gróf Tökölyi Imre, Rákóczi Ferencz mostohaatyjának, a magyar szabadságért harcoló elismert világhírű hősnek élete és halála: 13 szakaszban, 15 szép képpel.* Budapest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos.

G. SZABÓ Zoltán

2003 A dudásábrázolások elemzési lehetőségei. *Néprajzi Értesítő*, 85, 157–173.

GULYÁS Judit

2009 Mese és zene. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és zene.*

277–296. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Folklór a magyar művelődéstörténetben/

GULYÁS Pál

1956 *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

GYULAI T. Mihály

1681 *Fertelmeskedő, s bujálkodó Tancz Jutalma, az az: Olyan idvességel lelki Tanítás; mellyben a Tánczolás micsodás véték légyen Isten ellen bőségessen meg-tanittatik; és az Isten Szent Könyvéből elégedendőképpen meg-világosittatik; a' Tánczolókat miképpen büntesse meg Isten, előnkben adatik; a' Tánczot javalló embereknek ellen-vetésire felelet bővön, és igazán nyujtatik; mi légyen azért tisztünk a' Táncz helyet előnkben számláltatik. Melyet közönséges haszonra ki-bocsátott Gyulai Mihály, a' Dobi Ecclesiának L. Pásztorja.* Debrecen, nyomtatta Rosnyai János. (OSZK RMK I. 1255/1, Digitális Könyvtár: http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/44/76/dd/1/RMK_I_1255.pdf).

HAMMERSTEIN, Reinhold

1974 *Diabolus in Musica. Studien zur Ikonographie der Musik im Mitteralter.* Bern – München, Francke. /Neue Heidelberger Studien zur Musikwissenschaft 6/

HORN, Katalin

2007 Schuld und Sühne. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Band 12. 227–231. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

IMRE Lajos

1899 „Jóka ördögé”-hez és „A hegedű”-ről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, IX, 3, 301–302.

IPOLYI Arnold

[1854] 1987 *Magyar Mythologia.* Reprint kiadás. Budapest, Európa Kiadó. – i. – s.

1866 Gróf Tökölyi Imre (1658–1705). *Vasárnapi Ujság*, március. 11., 13, 10, 109–110.

KATONA Lajos

1899 Arany Jánosnak „Az ünneprontók” c. balladája. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, XXIII, 954–955.

1900 Az ünneprontók. *Ethnographia*, XI, 297–309.

KAVECSÁNSZKI Máté

- 2010 „Kárhoztatandó hát a’ fajtalan Táncz...”: Adatok a tánc református egyházi iratokban tükröződő megítéléséről, valamint annak tánc történeti hátteréről. *Collegium Doctorum*, VI., 244–254.

KOVÁCS I. Gábor

- 1989 *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LANDGRAF Ildikó

- 1999 Két műfaj határán. Fogalomhasználat és rendszerezési kérdések a magyar mondakutatásban. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitás-történeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. 407–415. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2018 A „magyar Faust” nyomában. Arany János *Hatvani* című versének folklorisztikai vonatkozásai. In: ISPÁN Ágota Lídia – LANDGRAF Ildikó – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore XXXV*. 195–223. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

MAÁ CZ László

- 1952 Tánctilalmak a XVII. században. *Táncművészet*, II, 4, 115–117.

MAGYAR Zoltán

- 2007 Adottságok és lehetőségek a történeti mondák rendszerezésében. In: VARGYAS Gábor – BERTÁ PÉTER (szerk.): *Ethno-Lore XXIV*. 51–88. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2015 *Népköltészeti gyűjtés. Mesék és mesemondók*. Budapest, MTA Néprajztudományi Intézet. /Documentatio Folkloristica I./
- 2017 *A reformáció folklórhagyománya*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- 2018a *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex VI. Bűn és bűnhődés*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- 2018b *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása*. Budapest, Kairosz Kiadó.

MANGA János

- 1968 Magyar duda – magyar dudások a XIX–XX. században. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*, I. 127–186. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

MIKOS Éva

- 2015 Regék a magyar előkorból: Folklór, irodalom és közköltészet Tatár Péter *Rege kunyhójában*. In: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*. 4. 387–405. Budapest, Reciti Kiadó.

- 2018 Arany János és a hiedelmek. In: ISPÁN Ágota Lídia – LANDGRAF Il-dikó – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore XXXV*. 139–164. Buda-pest, MTA Néprajztudományi BTK Intézet.
- MILBACHER Róbert
- 2000 „...földben állasz mély gyököddel...”: *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának váz-lata*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MORVAY Péter
- 1951 A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. *Ethnographia*, LXII, 73–82.
- MÓRICZ Zsigmond
- 1923 Karácsonyi prezent: Mesejáték egy felvonásban. *Nyugat*, 16, márci-us 16., 376–386.
- N. SZABÓ Magdolna – ZOMBORI István (szerk.)
- 2010 *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*. Sze-ged, Móra Ferenc Múzeum.
- NAGY Iлона
- 1988 Eredetmagyarázó monda. In: VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar nép-költészet*. 102–132. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Magyar néprajz V./
- OLOSZ Katalin (szerk.)
- 2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegy-zetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvtár/
- O[TROKOSI] NAGY Gábor
- 1965² *Mi fán terem?* Budapest, Gondolat Kiadó.
- PATHAI (BARACSI) János
- 1683 *Tancz felbonczolása. Az az Oly együgyü Praedicállás, melyben hogy a Pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, Pokla töltesere, az ő toj-ta Táncznel nem lehet, es hogy a Parazna, Gyilkos nem nyavalyássab állapatu, a Taczszerető s gyakorlo embernel az O és az Uj T. Könyveiből kifejtetgettetik: annak tilalmanak az ecclesiaban helyes es mindenkori volta, az Isten Könyveiből. E. sz. D. irasabul &c. meg mutogattatvan, szeretői s gyakorloi ellenvetesek elharitasaval, intet-nek meg-utalására, el-hagyására, es a L. Pásztorok, Magistratusok Atyak &c. a Tanatsosok körül valo tisztök elkövetesere. Mellyet Praedikállot három órákon az A. N. Templomban 1682. Esztendőben 14. és 21. napjain Juniusnak. Es mostan közönsegesse tett Pathai Já-*

- nos A.N.L.P. es a Kürnyek beli sz. E. Seniora.* Debreczenben nyomtatta Töltesi Istvan. (OSZK RMK I. 1296, OSZK Digitális Könyvtár: <http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/25/75/dd/1/011069.pdf>)
- 1986 Tánc javallójának Isten ellen való cselekedetiért meg-pirongattatása. In: VARGA Imre (szerk.): *Régi magyar költők tára: XVII. század.* 11. *Az első kuruc mozgalmak korának költészete 1672–1686.* 443–451, jegyzet: 843–844. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- POGÁNY Péter
- 1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest, Helikon Kiadó.
- POLLÁK Miksa
- 1904 *Arany János és a Biblia.* Budapest, MTA.
- PÓCS Éva
- 2001 Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* 137–198. Budapest, L'Harmattan Kiadó. /*Studia Ethnologica Hungarica I./*
- PÓCS Éva (szerk.)
- 2012 *Hiedelemszövegek.* Budapest, Balassi Kiadó. /*A magyar folklór szövegvilága I./*
- RÖHRICH, Lutz
- 1966 Az ördög alakja a népköltészetben. *Ethnographia*, LXXVII, 212–228.
- SALAMON Anikó
- 1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest, Helikon Kiadó.
- SCHEIBER Sándor
- 1957 Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61, 1–2, 99–111.
- 1959 O. Nagy Gábor: Mi fán terem? *Filológiai Közlöny*, V, 490–491.
- 1996 *Folklór és tárgytörténet I–II.* Budapest, Makkabi Kiadó.
- SCHNEIDER, Ingo
- 2010³ Tanz. BREDNICH, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Band 13. 189–196. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- SEBESTYÉN Gyula
- 1900 Balladák és rokonneműek, szerelmi dalok, bordalok. *Ethnographia*, XI, 32–38.

SMIDT Lajos

1961 Tompa Mihály ismeretlen levele [Hanva 1867. aug.1. Soós Miklós-hoz]. *Vasi Szemle*, 15, 1, 82–84.

Soós Miklós

1867 A „fekete leves”. *Vasárnapi Ujság*, január 27., 14, 4, 38.

SZACSVAY Éva

2001 Protestáns ördöggépzetek: kép és üzenet. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallászetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. 100–110. Budapest, Balassi Kiadó. /Tanulmányok a transzcendensről 2./

2002 Hang, szöveg, kép: a kommunikáció váltásai a templombelsők dekorációinak példáján. *Acta Papensia*, II, 1–2, 183–198.

SZAJBÉLY Mihály

2008 *Intermediális randevúk a 19. században. Arany, Kemény, Jókai & Co.* Pécs, Pro Pannónia. /Thienemann-előadások 3./

SZALÁNSZKI Edit

2008 Ördög és pokol Sajószentpéterinél (abjekt és heterotópia). In: Uő (szerk.): *Ördög szára bordája. „...a Dohányozás meg-töretése Isten beszédének Pörölye által, hét Prédikációban foglalva...” (Tiszalök, 1712–1713)*. 85–92. [Budapest – Pécs], L’Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. /Fontes Ethnologiae Hungaricae IV./

SZENDREY Zsigmond (szerk.)

1924 Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyarországi osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége KODÁLY Zoltán közreműködésével. Budapest, Kisfaludy Társaság. /Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV./

[SAJÓ]SZENTPÉTERI István

1697 *Tancz pestise, avagy olly alkalmas üdőben mondott Ige, mellyben ama nem tsak endemia; hanem epidemia pestisnek, a fajtalan tántznak, kárhozatos volta graphice, bötüsön le rajzoltatik, és annak autorának az álnok ördögnek azt óltalmazó erősségei enervaltatnak, megerőtlenitetnek. Mellyett a Szt. Irásnak folyamattyában talált Szent-Peteri Istvan, az Ur Jésus Christusnak alázatos tanítványa és a Szent-Mihályi ekklesiának ackori tanitoja.* Debrecen, Vincze György. (OSZK RMK I. 1501)

SZILÁGYI Márton

2003 „Alkalmatosságra írott versek”, avagy vidám férfikompániák humora. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány. *Bárka*, 5, 53–62.

- 2004 Nyitott kérdések az Arany-filológiában. *Irodalomtörténet*, 85, 3, 371–372.
- 2005 Arany János és a sírversek. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*. 167–179. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.
- 2007 Az erotika mint hagyomány és funkció: Csokonai, Arany és a köz-költészeti hagyomány. *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 9. <http://webfu.univie.ac.at/texte/szilagyil.pdf> [letöltés: 2018. szeptember 1.]
- 2017a Egy költői pálya genezise: Arany az alkalmi költészet áramában. In: Uő: „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*. 31–41. Budapest, Kalligram Kiadó.
- 2017b Arany, Chamisso, Bürger. Arany János: Bor vitéz. In: KOROMPAY H. János (szerk.): „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”: *Arany János és az európai irodalom*. 233–243. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Könyvkiadó.
- SZINNYEI József
- 1896 Gyulai T. Mihály. In: Uő (szerk.): *Magyar írók élete és munkái* IV. 144–145. Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- 1902 Majláth Béla. In: Uő (szerk.): *Magyar írók élete és munkái* VIII. 368–374. Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- 1905 Pathai (Baracsi) János. In: Uő (szerk.): *Magyar írók élete és munkái* X. 474–475. Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- 1908 Soós Miklós. In: Uő (szerk.): *Magyar írók élete és munkái* XII. 1309. Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- 1909 Szentpéteri István. In: Uő (szerk.): *Magyar írók élete és munkái* XIII. 771. Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- SZIRMAY Antal
- 2008 *Magyarország szóképekben. (Hungaria in parabolis)*. Fordította VIETÓRISZ József, sajtó alá rendezte Csörsz Rumen István. Kolozsvár, Kriterion Kiadó. /Téka/
- SZUHAY Péter – BENEDEK Katalin – GÖRÖG-KARÁDY Veronika
- 2003 *A három muzsikus cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék*. Gyűjtötte és a bevezetőt írta SZUHAY Péter, tanulmány GÖRÖG-KARÁDY Veronika, a jegyzeteket írta BENEDEK Katalin, szerkesztette FAZEKAS Zsuzsa. Budapest, Európai Folklór Intézet – L’Harmattan Kiadó. /Folklór/

TAKÁTS Sándor

- 1961 Küzdelem a tánc és a muzsika ellen. In: Uő: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. 302–316. Budapest, Gondolat Kiadó.

TÁNCZOS Vilmos

- 2006 *Folklórszimbólumok*. Kolozsvár, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. /Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 2./

TARI Lujza

- 1992 Zenei adatok a magyar népmesékben: dallamok és hangszerek. In: FELFÖLDI László – LÁZÁR Katalin (szerk.): *Zenetudományi dolgozatok 1990–1991*. 187–199. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.
- 1999 Zene és hiedelem. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. 228–262. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

TATÁR Péter [MEDVE Imre]

- 1857 *Az ibolya születése, vagy: a kővé vált juhász és nyája*. 29–37. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 8./
- 1864 *A hamu-pipőke mint hegedüs*. 49–52. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 20./
- 1865a *A koronczói körtefa, vagy: kurucz vitézek gyásza*. 71–79. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 23./
- 1865b *Dezső vitéz, vagy: a királyért egy hős élet*. 30–38. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 23./
- 1867 *Ákos vitéz, vagy: a sárkány torkából kiszabadított király leány*. 3–10. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 24., 1. történet/
- 1874a *A cséplő és a király, vagy: a testi erő nagysága*. 60–71. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 31./
- 1874b *Szaláncz vára, vagy: női hűtlenség bosszúja*. 25–30. Pest, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. /Tatár Péter Rege kunyhója 31., 4. történet/

THALY Kálmán

- 1858 Dezső vitéz (1330). *Vasárnapi Ujság*, 5, 5, január 31., 50–51.
- 1860² *Kárpáti kürt: Költemények*. Pest, Pfeifer Ferdinánd.
- 1864 *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán*. I–II. Pest, Laufer.

- 1866 Tökölyi Bithyniában (1705). *Vasárnapi Ujság*, 13, 10, március 11., 110.
- TOLNAI Vilmos
1903 Ünneprontók. *Ethnographia*, XIV, 159–160.
- TÓVAY NAGY Péter
2004 „Szabad hát a Táncz?": A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban. *Sic Itur ad Astra*, 1–2, 169–260.
2011 Táncórület. In: KŐSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* XI. 354–355. Budapest, Balassi Kiadó.
- UGRAI János (szerk.)
2017³ *A Tiszánineni Református Egyházkerület lelkészei: A kezdetektől a Millenniumig: Adattár*. Sárospatak – Tiszaújváros, k. n. online: <http://patakarchiv.hu/portal/e-konyvtar/adattar/72-tiszaninnen-1/file> [letöltés ideje: 2018. szeptember 12.]
- UJVÁRY Zoltán
1999 Az ünneptörés–ünneprontás és a kövé válás hiedelme Bornemissza Postilláiban. In: VERES László – VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII*. 1193–1198. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
- Urunk utazása e földön Szent Péter társaságában, hogy megismerje az emberiség különféle nemzeteit, azok erkölcsseit és szokásait.*
1877 Budapest, Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán.
- UTHER, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. I–III. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. /Folklore Fellows Communications 284–286./
- VERSÉNYI György
1890 A bányarémről. *Ethnographia*, I, 335–345.
1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia*, XII, 125–127, 219–221, 266–272, 315–320.
- V-s G-n
1871 Politikai quaterkák. Sorban isszák az európai nagyhatalmasságok. *Üstökös*, 14, 4, 38.
- WALDAPFEL János
1900 Arany „Hegedű”-jéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10, 1, 57–58.
- ZLINSZKY Aladár
1900 Arany balladaforrásai I–III. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10, 1–3, 1–30, 129–157, 257–286.

ZOVÁNYI Jenő

1977³ *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerkesztette dr. LADÁNYI Sándor. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

CHAPBOOKS, FOLKLORE, AND POPULAR POETRY IN THE
TEXTUAL CONTEXTS OF JÁNOS ARANY'S WORK

The present analysis is a two-fold examination of the connections between János Arany's works and chapbooks. On the one hand, it seeks an answer to how two poems by János Arany (*Az ünneprontók*, *A hegedű*) relate to chapbooks.

„*Az ünneprontók*” is put in the context of the textual tradition of Hungarian folklore (tales, legends, beliefs). This is a crime-and-punishment type story, as youngsters violate the holy Sunday by going to the pub instead of the church (cf. ATU 779J* *Breaking the Sabbath*). Compared to the corresponding chapbook story, Arany's story is missing the motif of a curse, but includes a devil with a bagpipe who takes people to hell (by way of choreomania). Arany's representation of the devil corresponds to the 19th-century image of the devil, and its other characteristics also have precedents in Hungarian folklore (the devil's bagpipe, magical instruments). Dancing as a sin can be detected in the language of medieval protestant sermons as well. The other Arany poem (*A hegedű*/The violin) has a parallel folktale text (ATU 774F *Saint Peter with the Fiddle*), but no corresponding chapbook has been found yet. However, the study contributed further data on the relationship between Arany and folk poetry tradition in the form of a closing formula in drinking songs (*isz-sza már*).

Secondly, a specific chapbook text about Count Imre Thököly's life and death provided the opportunity for a distinct, largely philological approach in exploring its correlations in Arany's poetry. The text contains five details also found in Arany's poems and other textual correlations. The results of a more detailed, textual level analysis provide a more nuanced picture of the structure and methods of chapbook writing, both regarding a specific text and chapbooks in general.